

مطالعه انتوبوتانیکی گیاهان دارویی شهرستان مریوان و کاربرد آنها در طب سنتی

مجید رستمی^{الف*}، عطرین رستمی^ب، کیوان حیدری^ج

^{الف} دانش‌آموخته کارشناسی ارشد رشته شناسایی و مدیریت علف‌های هرز دانشگاه تربیت مدرس

^ب دانش‌آموخته رشته منابع طبیعی دانشگاه گنبدکاووس

^ج مدرس هنرستان کشاورزی شهرستان مریوان

چکیده

سابقه و هدف: اطلاعات و نحوه مصرف گیاهان دارویی در منابع قدیمی و یا کتب ترجمه شده مختلف قابل دسترس می‌باشد. اما نکته قابل توجه این است که اطلاعات سنتی مناطق مختلف ایران مورد توجه قرار گیرد و با اطلاع رسانی مناسب افراد علاقه‌مند را تشویق به مصرف آن‌ها نموده و زمینه را برای تحقیقات جامع در زمینه خواص و ترکیبات این گیاهان مهیا شود. مهم‌ترین منابع اطلاعات سنتی و گیاهان دارویی افراد سالخورده و مسن می‌باشند لذا یکی از اهداف مهم این طرح پرسشگری از این افراد است تا بتوان این گنجینه گرانبهارا از حافظه و گفتار تبدیل به متون نمود تا قابل دسترس برای همه علاقه‌مندان به علم طب سنتی و گیاهان دارویی باشد.

مواد و روش‌ها: در این پژوهش، با استفاده از نقشه‌های توپوگرافی ۱:۶۵۰۰۰ محدوده اراضی منطقه مورد مطالعه مشخص شد. سپس طی سالهای ۹۱-۹۲، گیاهان دارویی منطقه جمع‌آوری شد. با استفاده از پرسشنامه تهیه شده، اطلاعات افراد بومی منطقه در زمینه استفاده از این گیاهان جمع‌آوری شد و در نهایت نمونه‌های گیاهی جهت شناسایی به هرباریوم مرکز تحقیقات جهاد کشاورزی و منابع طبیعی استان کردستان منتقل شدند. یافته‌ها: در مجموع تعداد ۴۰ گونه گیاه دارویی متعلق به ۱۳ خانواده و ۳۸ جنس در منطقه شناسایی شد. خانواده مرکبانی (compositae) با ۸ گونه و خانواده نعنائیان (labiatae) با ۷ گونه‌ای بوده و بیشترین کاربرد محلی نیز برای درمان بیماریهای گوارشی گزارش شد. نتیجه‌گیری: با توجه به غنی بودن این منطقه از گونه‌های دارویی و اهمیت فراوان این گیاهان در درمان بیمارهای مختلف، بررسی‌های بیشتر می‌تواند سبب شناسایی اثرات درمانی جدید شده و کمک شایانی به پیشبرد صنعت دارو سازی و علوم طب سنتی کشور نماید.

تاریخ دریافت: دی ۹۳

تاریخ پذیرش: اسفند ۹۴

کلید واژه‌ها: گیاهان دارویی، مریوان، هرباریوم.

مقدمه:

منافع خود می‌بیند نام علف هرز و آفت بر آن می‌نهد، غافل از اینکه با مدیریت صحیح می‌توان از موهبت‌هایی که خداوند در وجود گیاهان و جانوران به ودیعت نهاده است بهره‌مند شد. بنابراین بر ماست که تلاش کنیم و مصادیق این مواهب خدادادی را در راستای بهره‌مندی نوع بشر و به‌ویژه هموطنان عزیزمان به جامعه علمی کشور معرفی کنیم. شرایط متنوع اقلیمی و تنوع پوشش گیاهی سبب شده است که کشور ایران از دیر باز به عنوان تولیدکننده و صادرکننده اقلام مهم دارویی از جمله کنیرا و آنگوزه محسوب شود. با برنامه‌ریزی مناسب در این زمینه می‌توان در درجه اول از بهره‌برداری بی‌رویه گیاهان

با ایمان و باور قلبی به اینکه خداوند کار عبث نمی‌کند به یقین می‌توان اذعان نمود که همه مخلوقات خداوند از جمله گیاهان دارای نقش و کارکردی معین در اکوسیستم هستند و هر یک از آنها خواص مفیدی دارند که اغلب ما از آنها بی‌خبریم. خداوند همه گیاهان و جانوران برای استفاده انسان آفریده است، اما دخالت انسان در امور طبیعت و برهم زدن تعادل‌های طبیعی گاهی موجب بروز شرایطی خاص در اکوسیستم‌ها از جمله مزارع می‌شود که در این وضعیت چون حضور برخی جانوران و گیاهان ناخواسته را در تعارض با

در بررسی شناسایی گیاهان دارویی شهر بیجار ۶۵ گونه دارویی شناسایی شدند (۵). طبق گزارش (۶) گیاهان دارویی استان کردستان را مورد مطالعه قرار دادند. براساس نتایج تحقیقاتشان ۱۴۱ گونه دارویی را در سطح استان کردستان شناسایی کردند. به طور کلی شهرستان مریوان منطقه سرد کوهستانی محسوب می‌شود و دوره‌های خشک آن محدود است، توپوگرافی خاص منطقه و وجود رشته‌کوه‌های زاگرس و دریاچه زرببار از عوامل اصلی تشکیل واحدهای آب و هوایی خاص در شهرستان هستند. جریان آب و هوایی مدیترانه‌ای و اروپایی و جریان هوای خشک و سرد سیری و توده‌های گرم و خشک آفریقایی بر اقلیم شهرستان موثر هستند که بارندگی‌های سالانه غرب کشور از جمله کردستان از جریان‌های مدیترانه‌ای نشأت می‌گیرد که بیشتر نزولات آسمانی در زمستان به صورت برف است. شهرستان مریوان با مساحتی حدود ۵/۳۲۲۹ کیلومتر مربع جزو دومین شهر استان کردستان محسوب می‌شود. مریوان در ۱۲۵ کیلومتری غرب سنندج قرار دارد. دارای طول جغرافیایی شرقی حداکثر بین ۴۵ دقیقه و ۴۶ درجه و حداقل بین ۵۸ دقیقه و ۴۵ درجه و عرض شمالی حداکثر ۴۸ دقیقه و ۳۵ درجه و حداقل بین ۱۹ دقیقه و ۳۵ درجه نصف‌النهار گرینویچ قرار دارد که در ارتفاع ۱۳۲۰ متری از سطح دریای آزاد قرار دارد. مریوان از شمال به سقز، از شمال شرقی به دیواندره، از شرق به سنندج از جنوب شرقی به سروآباد و از شمال غربی به دره شیلر و از غرب کشور هم به شهر پنجوین شهرستان سلیمانیه کشور عراق با ۱۰۰ کیلومتر مرز مشترک منتهی می‌شود. بلندترین ارتفاعات استان کردستان در کوهستان شاهو با ارتفاع ۳۲۲۵ متر و پست‌ترین نقطه استان، جاده روستای هجیج به سمت شهر پاوه در اورمانات با ۶۲۰ متر ارتفاع از سطح دریا است.

مواد و روش‌ها:

این تحقیق به روش توصیفی و کتابخانه‌ای انجام گرفت. در همین راستا این پروژه به مدت یک سال با مراجعه مکرر به مناطق مختلف مریوان از زمان جوانه‌زنی گیاهان تا پایان سیکل زندگی آنها انجام گرفت، سپس از نمونه‌های برداشت شده

دارویی به صورت برداشت مستقیم از طبیعت که منجر به تخریب پوشش گیاهی و انقراض گونه‌های با ارزش گیاهی است ممانعت به عمل آورد و در ثانی با ایجاد نظام درستی برای کاشت، داشت و برداشت گیاهان دارویی گام‌های بلندی در جهت حفظ محیط زیست و درمان بیماری‌ها و تهیه مواد اولیه جهت صنایع مختلف، ایجاد اشتغال و تأمین منبع درستی جهت صادرات باشد. طب سنتی ایران، طب فلات قدیم ایران، طب چینی، طب یونان، طب مصری و طب اسلامی تشکیل شده است که روایات بزرگان دینی بران اشاره دارد (۱). طب سنتی به طبیعت نظر می‌کند و به همین دلیل در بدن از یک حقیقت واحد به نام مزاج سخن می‌گوید که در ایجاد و حفظ سلامت بدن وظیفه‌ای بنیادی دارد و از لحاظ فیزیولوژیکی نیز به جای آنکه بسیاری از اختلالات را منحصر در اعضای جزئی بدن سراغ بگیرد، آنها را در درجه اول معلول اختلال مزاج می‌داند (۲). در طب سنتی ایران، علم طب به دو شاخه نظری و علمی تقسیم می‌شود. در طب نظری، طبیب با مواردی از جمله مزاج‌ها، خلط‌ها، نیروی بدن، بیماری‌ها و عوارض آنها آشنا می‌شود. در طب علمی چگونگی به کار بستن دستورالعمل‌ها و اطلاعات طبی آموخته و دو هدف را دنبال می‌کند. اول: دستور حفظ الصحة، یعنی اینکه چگونه بدن را در حالت سلامت نگه داریم، دوم: دستور چاره‌سازی: یعنی درمان و علاج بیماری‌ها (۳).

در همین راستا جمع‌آوری و شناسایی گیاهان دارویی در سطح شهرستان مریوان از سال ۹۲ تا ۹۳ به مدت یک فصل رشد اجرا شد. بررسی منابع موجود در زمینه گیاهان دارویی (۴) نشان می‌دهد که بیشتر بین تعداد گیاهان دارویی متعلق به خانواده‌های *Compositae* و *Umbelliferae*. *Papilionaceae* و به ترتیب با ۲۱، ۱۶ و ۱۵ گونه گزارش شده است. از خانواده‌های گیاهی زیر تنها یک دو گونه دارویی مشاهده شده است.

Anacardiaceae, *Araliaceae*, *Boraginaceae*, *Cannabaceae*, *Cappariaceae*, *Caprifoliaceae*, *Euphorbiaceae*, *Fagaceae*, *Fumariaceae*, *Gentianaceae*, *Hypericaceae*, *Juglandaceae*, *Linaceae*, *Nymphaeaceae*, *Plumbaginaceae*, *Portulacaceae*, *Punicaceae*, *Rutaceae*, *Simarubaceae*, *Urticaceae*, *Verbenaceae*, *Vitaceae*

نمونه هرباریومی و کلیکسون بذری آنها تهیه شد. سپس از طریق پرسش نامه و توزیع آن بین مردم شهر و روستا نام محلی، روش مصرف، عوارض جانبی مشخص شد. نمونه های جمع آوری شده براساس روش های تاکسونومی گیاهی و به کارگیری منابع مختلف شناسایی و خانواده، جنس و گونه هریک از آنها تعیین شد.

یافته ها:

شناسایی گیاهان دارویی شهر مریوان منجر به شناسایی ۴۰ گونه دارویی شد که به تفکیک نام فرسی، نام علمی، نام خانواده، نام محلی و اندام مورد استفاده و فرم رویشی آنها تعیین شد. جدول (۱).

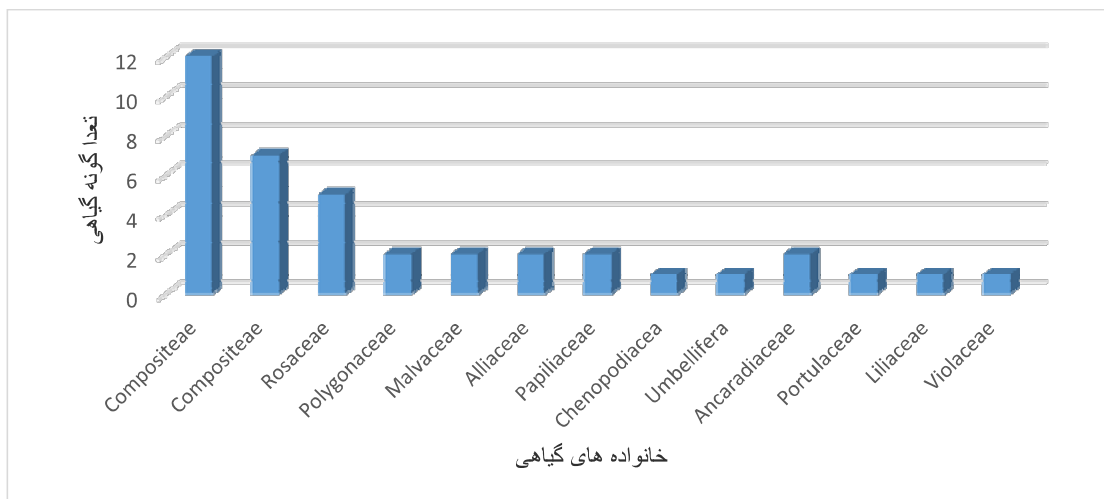

شکل ۱- موقعیت شهرستان مریوان در استان کردستان

جدول ۱- گیاهان دارویی شناسایی شده در شهر مریوان

فرم رویشی	اندام مورد استفاده	نام محلی	نام خانواده	نام علمی	نام فارسی
چند ساله	سرشاخه گلدار	بوژانه - درمانه	Composite	Achilleamillifolium	بومادران
یک ساله	گل	گلاله حاجیانه	Composite	Anthemisspp.	بابونه
چند ساله	برگ - ساقه	بناوتم	Composite	Arctiumlappa	بابا آدم
چند ساله	سرشاخه گلدار	ور کمر	Composite	Artemisia haussknechtii	درمنه زاگرسی
چندساله	برگ - ریشه	جق جقه	Composite	Cichoriumintybus	کاسنی
چند ساله	اندام زیرزمینی	کنگر	Composite	Gundeliatournefortii	کنگر
یک ساله	برگ	تالیشکه	Composite	Lactucaseriola	کاهوی خاردار
دوساله	برگ های جوان	شنگی	Composite	Tragopogongraminifolia	شنگ
یک ساله	سرشاخه گلدار	گژکه تاله	Compositae	Acroptilonrepens	تلخه
چندساله	سرشاخه گلدار	درمانه سوز	Compositae	Achilleaspp.	بومادران
یک ساله	اندام رویشی	گل چاویشه	Compositae	Anthemishaussknechtii	بابونه
یک ساله	ریشه	درکه زرد	Compositae	Centaureasolstituali	گل گندم زرد
دائمی	برگ - میوه	تو - تفی	Moraceae	Morus alba	توت
دائمی	میوه	هنجیر	Moraceae		انجیر
چندساله	میوه	تنگز	Rosaceae	Amygdalusglycoides	تنگرس

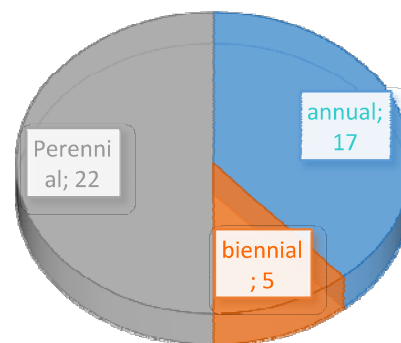
فرم رویشی	اندام مورد استفاده	نام محلی	نام خانواده	نام علمی	نام فارسی
چند ساله	هسته میوه	بادام کیفی	Rosaceae	Amygdalus spp.	بادام وحشی
چندساله	میوه	شیرخشت	Rosaceae	Cotoneaster hissarica	شیرخشت
چند ساله	میوه - برگ	گوش - بلج	Rosaceae	Crataegus spp.	زالزالک
چندساله	گل - نهنج	گل باغی	Rosaceae	Rosa canina	گل سرخ
دو ساله	ریشه - گل	هرمله	Malvaceae	Alcea spp.	ختمی
دو ساله	برگ - ساقه	تولکه	Malvaceae	Malvaneglecta	پنیرک
یک ساله	برگ	دوماره کل	Polygonaceae	Polygonum aviculare	علف هفت بند
چندساله	بذر - میوه	سیچکه	Polygonaceae	Rumex spp.	ترشک
چند ساله	برگ - ساقه - گل آذین	ریواری	Polygonaceae	Rheum ribes	ریواس
یک ساله	پیاز	سیرگنکه	Alliaceae	Allium hirtifolium	موسیر
یک ساله	کلیه اندام هوایی	سوره بنه	Alliaceae	Allium kharputens	پیاز زاگرسی
چند ساله	کتیرا - صمغ	گون	Papilionaceae	Astragalus Tragacantha	گون
یک ساله	میوه	اکلیل کوهی	Papilionaceae	Astragalus hamosus	ناخنک
دو ساله	اندام های هوایی	سه پره	Papilionaceae	Medicago rigidula	یونجه
یک ساله	دانه - برگ	شملی	Papilionaceae	T. elliptica	شنبلیله
دو ساله	ریشه	چنوری	Chenopodiaceae	Beta lomatogona	چغندر
یک ساله	سرشاخه گلدار	گلپوره	Labiatae	Teucrium polium	مریم نخودی
یک ساله	سرشاخه گلدار	هزبه	Labiatae	Thymus spp.	آویشن کوهی
چند ساله	سرشاخه گلدار	مه رو	labiatae	Phlomis olivieri	گوش بره
یک ساله	برگ	نارنجبو	Labiatae	Melissa officinalis	بادرنجبویه
چند ساله	اندام هوایی	پونه	Labiatae	Mentha pulegium	پونه
چند ساله	برگ - ساقه	گزنه	Labiatae	Urtica dioica	گزنه
چند ساله	برگ - صمغ	شوتیله	Euphorbiaceae	Euphorbia allepica	فرغیون
چند ساله	برگ	کما	Umbelliferae	Ferula assa-foetida	آغوزه
یک ساله	دانه	سیاوله	Ranunculaceae	Nigella oxypetala	سیاه دانه
چند ساله	میوه - برگ	ونی - قزوان	Anacardiaceae	Pistacia atlantica	بنه
چند ساله	میوه	سماقی - سماخ	Anacardiaceae	Rhus Coriaria	سماق
یک ساله	اندام های هوایی	پلپین	Portulacaceae	Portulaca oleraceae	خرغه
یک ساله	برگ	کالکه ریوی	Papilionaceae	Trifolium purpureum	شیدر ارغوانی
یک ساله	گیاهچه جوان	به رزا	Labiatae	Zerauchania aucherii	جعفری کوهی
یک ساله	برگ های جوان	گیلاخه	Liliaceae	Ornithogalum umbellatum	شیر مرغ چتری
یک ساله	برگ - گل	ونوشه	Violaceae	Viola odorata	بنفشه

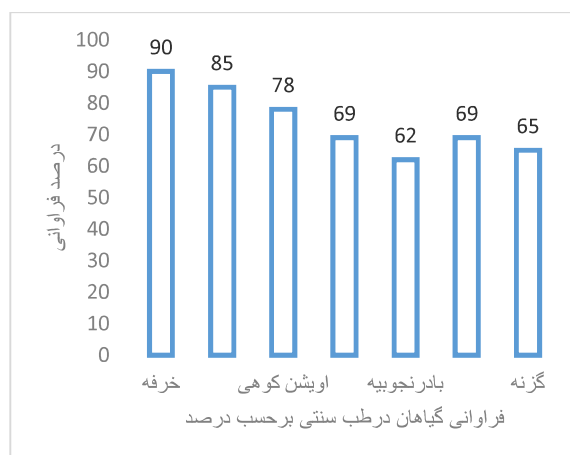
شکل ۲- فراوانی تیره های گیاهان دارویی در سطح شهر مریوان

بحث و نتیجه گیری:

با توجه به وضعیت آب و هوایی خاص و تنوع پوشش گیاهی متنوع در شهر، این شهر از غنای گونه ای زیادی برخوردار بوده و همین امر سبب شده تا اهالی شهر از گذشته بسیار دور به استفاده از گیاهان دارویی توجه ویژه ای داشته باشند. به گونه ای که اکنون نیز در بیشتر روستاها معالجات سنتی توسط افراد شاخص و مورد اعتماد مردم که بعضاً از رهبران دینی و مذهبی منطقه هستند از منابع گیاهی انجام می شود. بنابراین عدم آگاهی کشاورزان شهر، نبود صنایع تبدیلی، فقدان دستگاه اجرایی خاص جهت ترسیم خط مشی اجرایی در زمینه بازاریابی، روش های فرآوری و ایجاد صنایع تبدیلی گیاهان دارویی سبب خروج این گیاهان و فرآورده های طبیعی به صورت خام از شهر می شود. به طوری که سالیانه مقدار قابل توجهی کتیرا، سقز، ثلعب، شیرین بیان و گیاهان دارویی دیگر به صورت خام از شهر خارج و روانه بازارهای خارج از کشور شده و پس از فرآوری با چند برابر قیمت وارد کشور می شود. در صورتی که با شناخت توانمندی های موجود و برنامه ریزی صحیح می توان ضمن تأمین مواد اولیه جهت کارخانه ها و شرکت های داروسازی و کاهش وابستگی کشور در این زمینه به خارج، داروی مورد نیاز کشور را از فرآورده های طبیعی و گیاهان دارویی تهیه و صنایع مرتبط با این بخش را تقویت کرد. در عین حال به امر محیط زیست نیز توجه شده است.

شکل ۳- فراوانی فرم رویشی گونه های گیاهی یک ساله، دوساله و چندساله در سطح شهر مریوان

شکل ۳- فراوانی مصارف گیاهان دارویی در طب سنتی شهرستان مریوان برحسب درصد

References:

1. Nafisi A. TebeSonnati Iran, Majmoo-e MaghalatedarbareyeTebeSonnati Iran: Moasesemotaleatvatahghighatefarhangi, Tehran; 1362.p.36.
2. Hadad Adel GH.DefaazTebeSonati, Majmoo-e MaghalatdarbareyeTebeSonati Iran: Moasesemotaleatvatahghighatefarhangi, Tehran; 1362.p.10.
3. Shams Ardakani M, Zolfaghari B, Rozbahani M, Torki M, Rozbahani A. Moroori bar TarikhvaMabanieTebeSonatieEslamva Iran: Entesharaterahkamal, Tehran; 1385.p.75.

۴ . زرگری ، ع. ، ۱۳۷۰-۱۳۶۸ . گیاهان دارویی . جلد ۵-۱ ، انتشارات موسسه دانشگاه تهران ، ۴۵۸۰ صفحه.

۵ . شکوه، ا.، زهزاده، ب. و سنبلی، ع.، ۱۳۸۰ . بررسی انتوبوتانیکی گیاهان دارویی شهرستان بیجار . چکیده مقالات همایش ملی گیاهان دارویی ایران، تهران، ۲۴-۲۶ بهمن: ۲۰۰ ص.

۶ . پیروتی ، م. ، ۱۳۶۹ . جمع‌آوری و بررسی گیاهان دارویی کردستان واقع در شمال مهاباد و انجام آزمایشات فتوشیمایی و میکروسکوپی رو چهار گونه گیاهی . رساله دکتری دارو سازی ، دانشگاه علوم پزشکی اصفهان .